

Samerna och skogen genom historien

(Bild ur Gustavsson 1989 och Bosi 1960)

Jeanette Häggroth skogshistoria I, vt 99

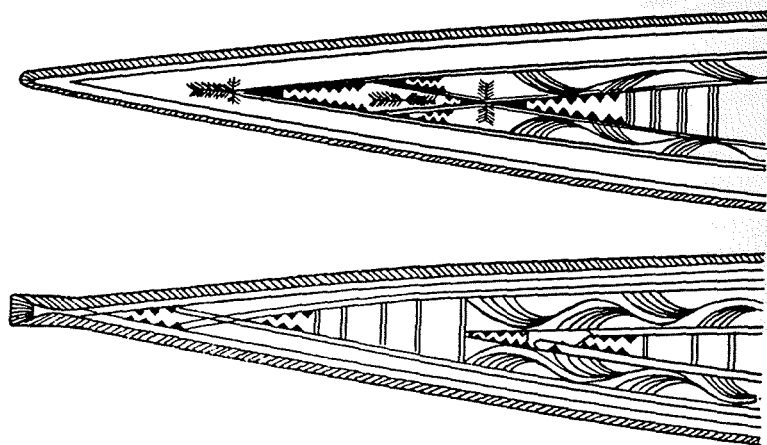
Inledning

Den ursprungliga svenska befolkningen har varit beroende av naturen för sin överlevnad. Skogen var för samerna en viktig resurs i fråga om bl.a. bränsle och viltbråd. I dag används skogen fortfarande som en resurs men i och med industrialiseringen används den nu främst som virkesförråd. Hur har samerna påverkats av skogens förändringar fram till idag?

De första människorna i norr

För 20 000 år sedan täcktes hela skandinavien och den nordligaste delen av Tyskland, Baltikum och den nordvästra delen av Ryssland, av inlandsis. Isen var som mest 3 km tjock. När isen började smälta tog det 10 000 år innan den var färdigsmält men längs kusterna där klimatet var varmare, var det isfritt långt innan det. Klimatväxlingarna som ger upphov till istid och mellanistid har haft en avgörande betydelse för människans invandring och bosättning i norr. Vildrensflockarna betade vid iskanten och det var också här människan i nordeuropa uppehöll sig. Grupper av människor flyttade efter de stora landdjuren, speciellt efter renflokkarna som vandrade norrut allt eftersom isen smälte. Renen, liksom val, säl, fisk och sjöfågel var livsviktiga för dessa halvnomadiska folk.

Redan år 800 f.Kr. talar den gamla greken Homer om folk i ett land där det aldrig är natt. År 98 e.Kr. skriver romaren Cornelius Tacitus om fenni: " De har inte permanenta boplatser, inte vapen och inte heller hästar. De känner inte till järn och deras jaktpilar är av ben. De lever av jakt och fångst, som både män och kvinnor deltar i. Deras barn ligger i 'komse'. Spädbarnens enda tillflykt mot vilda djur och oväder är ett slags skjul av flätade vidjor som de puttats in under. De vuxna har kläder av djurskinn och den bara jorden är deras nattläger." Några hundra år senare beskriver den bysantinske historikern Prokopios ett folk i Thule samt deras bruk av skidor (Hætta 1994).

*'Lappskidor' med
vikingaornament
från Lycksele
(Bosi 1960).*

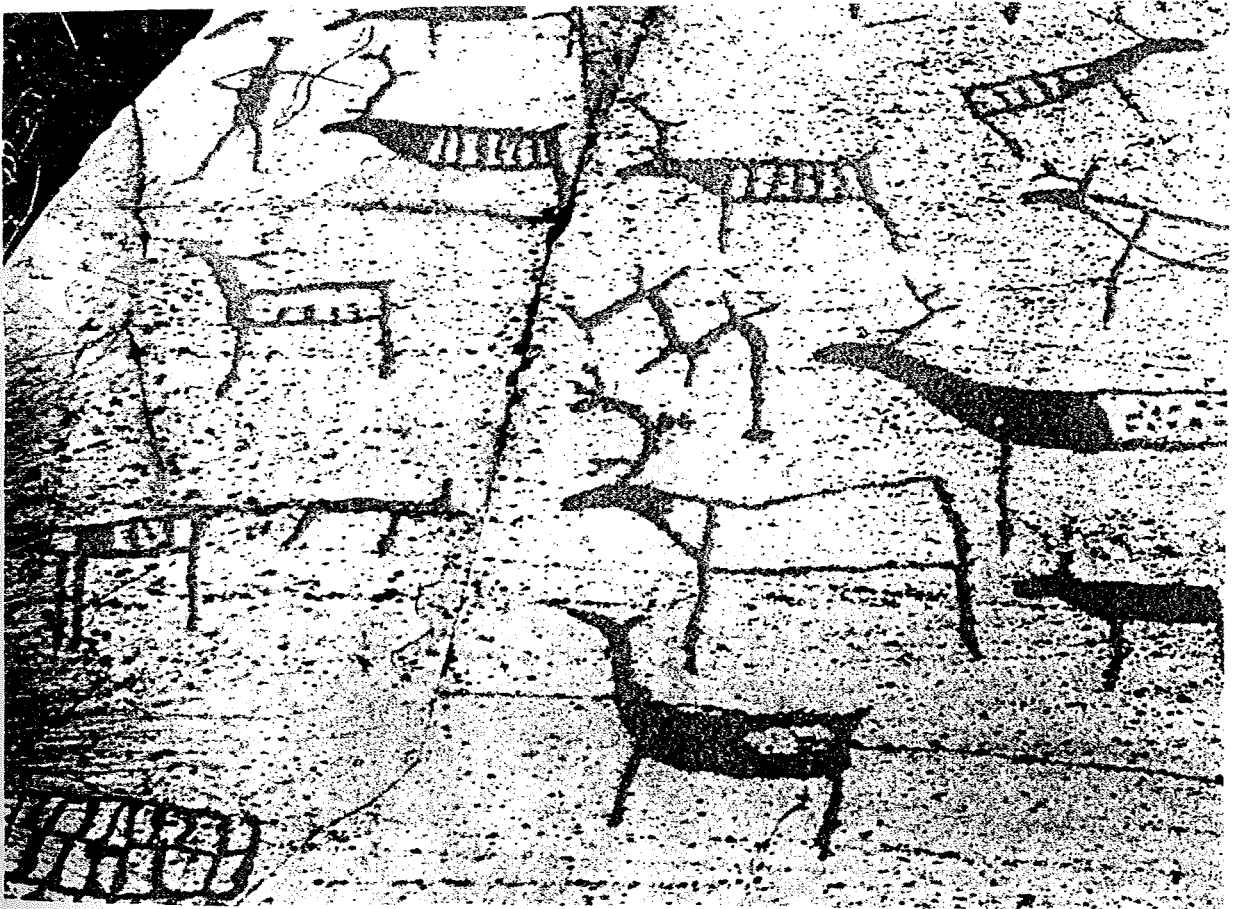
De arktiska folken har aldrig varit talrika. De levde i små grupper om 20-30 personer. Om området var bärkraftigt kunde dock gruppen bestå av ytterligare ett hundratal individer. Det var ett samfund utan social delning och jämlikhet mellan könen. Gruppen styrdes av en ledare som förde ordet, fördelade jaktbyten, hävdade närområdets rättigheter jämt mot andra grupper, medlade i interna tvister och var gruppens ansikte utåt. De var fredliga, demokratiska folk och alla tvister löstes utan krig (Hætta 1994).

Skogen har under årtusendena satt gränser för människans överlevnad i Norrlands inlands- och fjällområden. Den har skapat förutsättningar men även satt gränser. Människan har fått anpassa sitt resursutnyttjande och sin bosättning efter förändringarna i skogens sammanställning och utbredning (Östlund 1997).

Fångstsamhället

Mellan 500 f.Kr. och 1500 e.Kr. förändrades livsbetingelserna för människorna i norr och fångstsamhället blev den nya livsstilen. Människorna levde i grupper om 2-8 kärnfamiljer nästan hela året och under vissa säsonger kunde flera grupper sammanstråla för att genom gemensamt arbete tillvarata speciella resurser. Tillgången till fisk var av avgörande betydelse för bosättningen och människorna bodde till största delen i skogslandet, kring de stora sjösystemen. Fjällområdet betraktades också som ett resursområde men användes bara under barmarkstiden. Karaktäristiskt för bosättningsmönstret under fångstsamhället var en aggregation under höst och vinter och en splittring under vår och sommar (Östlund 1997).

I beständigt gråberg finns än idag dåtidens fångstmetoder dokumenterade. Ursprungsbefolkningen använde sig av enkla, genomtänkta fångstsystem och effektiva jaktvapen i form av pil, båge och spjut samt, fiske- och fångstredskap, fångstgropar och drivfångstsystem (Hætta 1994).

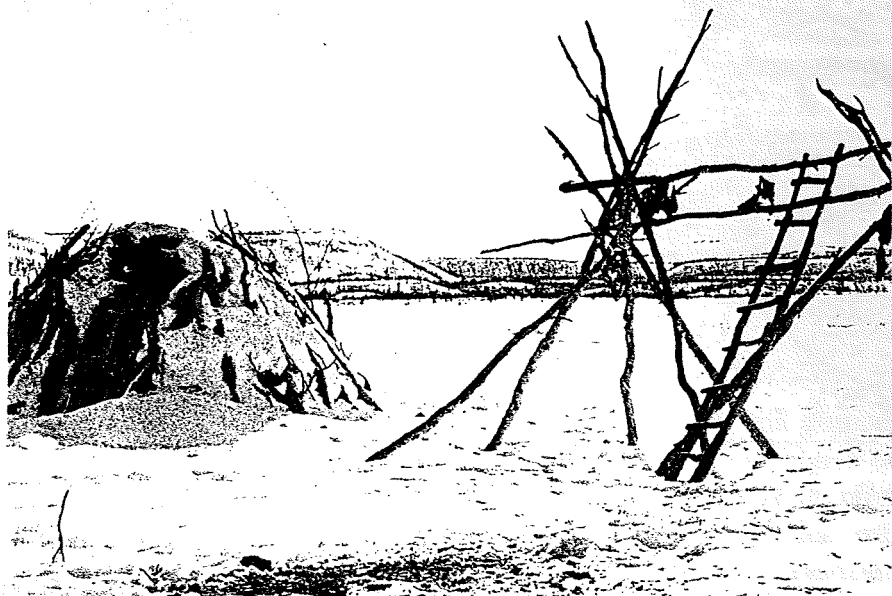
De flesta hållristningarna finns vid kusten och kan vara gjorda av shamanerna som var länken mellan människan och de övernaturliga väsendena. Hållristningsmotiven föreställer bl.a djur och jakt- och fångstmetoder. De domineras ofta av renar, kanske p.g.a. att de är flockdjur, men även älg och björn förekommer (Hætta 1994).

Fångstgroparna hör till de talrikaste fornlämningarna i Norrlands inland och fjällområden och förekommer både enstaka och i system. Fångstgropar som daterats med C^{14} -metoden visar att de använts under lång tid, från 5000 f.Kr. – 1600 e.Kr. Till groparna behövdes stängsel och groparnas lokalisering är troligen vald med hänsyn till materialtillgången, såväl som till djurens vandringsstråk. Under det första årtusendet f.Kr. skedde en klimatförsämring som förändrade barrskogarnas och myrarnas utbredning. År 500 f.Kr. – 400 e.Kr. skedde en specialisering på vildrensjakt som kan vara ett resultat av just vegetationsutvecklingen eftersom renens utbredning kan ha gynnats medan andra fångstdjur har fått stå tillbaka (Östlund 1997).

Övergången till tamrenskötsel

Efter 1500 e.Kr. övergick samerna från fångstsamhälle till tamrenskötsel. Orsakerna kan vara många. Övergången kan bero på en vegetationsutveckling som gynnade renens vinterbete genom den tidiga agrarbefolkningens skogsbränningar. Det kan också vara en följd av den Svenska statens ingrepp i det samiska samhället under 1500-talet, då samerna erhöll matvaror i utbyte mot pälsverk. Samernas matförsörjning under vintern var inte längre ett så stort problem så den samiska befolkningen ökade. Ett ökat skattetryck, nedgång i päls handeln och statens ökade innehav av tamrenhjordar skapade en försörjningskris under 1600-talets första hälft som framtvångade en övergång till tamrenskötsel.

Tamrenskötseln innebar att tamdjuren nu var privat egendom och utgjorde grunden för familjens ekonomi. Renskötare och renar hade en nära kontakt med varandra och renarna mjölkades. De små hjordarna vallades intensivt och människans bosättningsmönster och resursutnyttjande styrdes av renarnas vandringar och behov. Speciellt bland skogssamerna utgjorde dock även jakt och fiske viktiga binärningar. Vistesplatserna under denna tid lokaliserades strax nedanför björkskogsgränsen och främst med utgångspunkt till vedtillgången. Ur björkskogen hämtades även näver, och virke till torvkåtor och bodar samt material till ackjor, husgeråd och slöjd (Östlund 1997).

Torvkåtan var en vanlig bostad och inte större än 12-14 m². Det kunde vara en året runt bostad för en familj med minst 4-5 barn. På ställningen hängdes kött, mjölk säckar, kläder m.m. (Hætta 1994).

Den samiska folktron tar sig yttringar i form av bl.a. föreställningar, upplevelser, och folkdiktningar. Efter övergången från fångstsamhälle till tamrenskötsel kanske historien om de vilda och tama renarnas ursprung föddes: Det var två systrar som levde i var sin kåta. De hade var sin renko som de mjölkade och livnärde sig på. De behövde inte kalla på renarna utan de kom självmant varje morgon och kväll vid mjölkningsdags. Den ena av systrarna behandlade sin ren illa, så när de båda renarna var ute i markerna på dagen så beklagade den sig för den andra. Den andra renen hade en mycket snäll husmor och återvände därför hem medan renen som blev illa behandlad begav sig ut i vildmarken (Hætta 1994).

Renar tämjdes till klövje- och dragdjur. Här är en samefamilj på resande fot med sin ren (Bosi 1960).

Samerna och kolonisationen

När odlingen och kolonisationen i Sverige bredde ut sig norrut efter kusten och västerut, trängdes samerna undan alltmer. Kungabrevet från 1542 gällde långt in på 1800-talet och löd: "att sådana ägor som obbyggda ligga, hörer Gud, oss och kronan till och ingen annan." Detta gällde speciellt i lappmarken (Lundholm 1985).

De svenska kustbönderna gjorde anspråk på jaktmarker och fiskevatten långt in i landet. Under 1750-talet gjordes dock ett försök att skydda samernas tillgång till jakt och fiske och samtidigt bevara inlandet för kolonisation. Lappmarksgränsen drogs upp mellan kustbygden och lappmarkerna så att kustbönderna fick släppa sina anspråk på lappmarken. Kustbönderna fick nu endast verka öster om Lappmarksgränsen och området väster om gränsen var samernas. Nybyggare uppmuntrades emellertid genom skattefrihet under ett antal år, att bedriva jordbruk och boskapsskötsel i lappmarkerna. Staten ansåg att nybyggare och renskötare skulle kunna verka sida vid sida eftersom de ansågs utnyttja skilda resurser. Renarna utnyttjade dock samma grönbete som boskapen under barmarkstiden och nybyggarna var beroende av jakt och fiske för sin överlevnad.

När kolonisationen fortskred fick samerna åter stryka på foten och därför drogs odlingsgränsen upp under senare delen av 1800-talet. Denna skiljde den odlingsbara delen av lappmarken från den icke odlingsbara fjällbygden. Samerna skulle få verka väster om gränsen men redan vid gränsdragningen fanns nybyggarbosättningar ovan gränsen i dalgångarna. Med myndigheters godkännande tillkom ytterligare bosättningar väster om odlingsgränsen i anslutning till gruvor och kraftanläggningar.

Trots stora svårigheter koloniserades till slut lappmarken, mest tack vare bönderna och bergsbruket. Kolonisationen av Svenska Lappland skedde ganska sent. År 1738 fanns det inte mer än 50 gårdar i lappmarkerna (Hætta 1994).

Samerna och kristendomen

I och med koloniseringen aktualiserades även kristnandet av samerna som var ett naturfolk och dyrkade många gudar. Under 1600-talet gjordes de första försöken att kristna samerna utan större framgång. På 1800-talet uppstod læstadianismen som var en variant av den lutheranska trosformen. Grundaren hette Lars Levi Læstadius och han verkade som präst i Karesuando från 1826. Han härstammade från Arjeplog och var halvsame. Till en början hade religionen en revolutionerande kraft och bröt mot statskyrkans präster och religiös praxis. Samerna fick nu en kristen trosform som de kunde identifiera sig med och læstadianismen hade en stor betydelse för inlemmandet av samerna i det svenska samhället. Satens försök att inkorporera den samiska befolkningen i samhället, dess politik och exploatering av naturresurserna resulterade i ett språkligt-, kulturellt- och socialt undertryckt folk. Vissa av samerna blev en del av majoritetsbefolkningen, andra hade ett visst socialt och kulturellt utbyte med den övriga befolkningen och somliga försökte att hålla på sitt språk och sin religion så långt som det var möjligt (Hætta 1994).

Skogens industrialisering

Fram till 1850-talet hade skogarna störst betydelse för tjärtillverkning, skeppsbyggeri, pottaskberedning och husbehovståkt. Men med ångsågsverkens framväxt började Norrlands kustområde industrialiseras och skogen fick ett nytt värde. Under 1900-talet skedde en omställning från agrart skogsbruk, där skogen utnyttjades som betesland, till industriellt skogsbruk (Lundholm 1985). Omställningen var en långsam process som pågick ända fram till efterkrigstiden (Östlund 1997). Under efterkrigstiden förändrades också samernas näringsliv och bosättningsmönster drastiskt. Från natur- och självhushåll övergick många till modernare bruksmetoder. De använde sig av den moderna teknologin i traditionella näringar och kombinerade sina ursprungliga näringar med jordbruk (Hætta 1994).

Samerna och skogsbruket idag

Idag finns det ca 60 000 samer varav ca 2 500 bor i renskötselområdet. Skogsbruket har en avgörande betydelse för sysselsättningen i skogslänens glesbygder, särskilt i renskötselområdet. Skogsbruket utnyttjar till stor del samma marker som rennäringen vilket leder till konflikter mellan de båda näringarna. Det moderna skogsbruket gör åtgärder i markerna för att höja skogens lönsamhet vilket får stor påverkan på växtsamhällen i skogen. Växtsamhällen som är av betydelse för rennäringen skadas vilket leder till negativ påverkan på rennäringen. Motsatta förhållanden förekommer också, t.ex. i form av söndertrampade skogsplantor. Konflikterna berör dock inte bara tvenne näringar utan även samerna som folk (Gustavsson 1989).

Förändringarna i samernas livsmönster och överlevnadsstrategier har till viss del styrts av vegetationsutvecklingen i norr. Detta eftersom renen utgjorde den huvudsakliga näringen och vegetationsutvecklingen var det som styrde renarnas utbredning och vandringmönster. Om man ser till historien så kan man bara konstatera att samernas ursprungliga livsstil och deras möjlighet att bedriva rennäring idag kraftigt begränsats med början under koloniseringen av lappmarken. Under industrialiseringen på 1900-talet kulminerande motsättningarna mellan rennäringen och framför allt skogsindustrin p.g.a. gemensamt resursutnyttjande. Under andra halvan av 1900-talet anammade samerna den moderna tekniken vilket ledde till att renhjordarna blev större samtidigt som renens tamhetsgrad blev lägre. Idag begränsas renskötseln av bl.a. skogsindustrin, gruvverksamheten och inte minst av vägnäten som har byggts upp i anslutning till verksamheter och tätorter.

I dagens renskötselarbete har skotern blivit ett nödvändigt hjälpmedel (Gustavsson 1989).

Litteratur

- Bosi, R., 1960: The Lapps. Greenwood Press Publishers. Westport. Connecticut.*
Gustavsson, K., 1989: Rennäringen-en presentation för skogsfolk. Skogsstyrelsen. Jönköping.
Hætta, O. M., 1994: SAMENE - historie, kultur, samfunn. Grøndahl og Dreyers Forlag AS. Oslo.
Lundholm, K., 1985: Norrbotten. Almqvist och Wiksell Förlag AB. Stockholm.
Östlund, L., 1997: Människan och skogen. Nordiska museets förlag.